

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ЛИТОВЧЕНКО НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 821.161.1 – 1.09:291.1 «19»

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ МОТИВИ ТА ОБРАЗИ В ПОЕЗІЇ
АНДРІЯ БЄЛОГО

10.01.02 – російська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Ільїнська Ніна Іллівна,
Херсонський державний університет,
завідувач кафедри світової
літератури та культури імені проф. О. Мішукова

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Пахарева Тетяна Анатоліївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри російської та зарубіжної
літератури

кандидат філологічних наук, доцент
Хомчак Олена Геннадіївна,
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри
української і зарубіжної літератури

Захист відбудеться «23» січня 2015 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.22 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9 (ауд. 232).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «23» грудня 2014 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. Д. Осмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Творчість Андрія Белого – визначного представника культури Срібного віку – виявилася співзвучною сучасній епосі. Про це свідчить дослідницький інтерес до його спадщини, що постійно зростає. Поет-мислитель, творець експериментальної прози, літературний критик, есеїст, віршознавець, мемуарист, теоретик символізму, нарешті, неординарна особистість – таким постає Андрій Белий у «великому часі» культури.

Літературна репутація автора «Золота в лазури» переживала злети й падіння, що зумовлено, перш за все, соціокультурними факторами. Нині белознавство є величезним проблемним полем, що поєднує творчі пошуки літературознавців усього світу (Л. Сілард, Дж. Мальмстад, Х. Шталь-Швецер, Дж. Янчек, Вол. Александров, М. Карлсон, Ж. Нива, Л. Долгополов, О. Лавров, Н. Кожевникова, В. Пискунов, М. Скатов, О. Авраменко, З. Юрьєва, Л. Колобаєва).

І все ж таки доводиться констатувати: не дивлячись на масштабність і глибину наявних праць, досі не існує монографії, присвяченої поезії «вдохновенного теурга». У коло малодосліджених проблем входить комплексне вивчення домінантних релігійно-філософських мотивів та образів, які є концептуальним ядром поетичного світу А. Белого. Відсутність спеціального дослідження «перехрестя двох світів» – духовного і поетичного – в художній свідомості поета, його внеску у розвиток російської духовно-культурної традиції визначає актуальність цієї роботи. Вибір теми також зумовлений необхідністю переосмислення тих явищ літератури, які до недавнього часу розглядалися з вузько ідеологічних позицій, що сприяє створенню об'єктивної історії російської літератури ХХ століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету в рамках комплексної науково-дослідної теми «Християнство і література: проблеми взаємодії у загальнокультурному контексті». Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Херсонського державного університету (протокол № 12 від 26 травня 2014 р.).

Мета роботи – дослідити семантику й поетику релігійно-філософських мотивів та образів у ліриці А. Белого в їх ієрархічності й системності, встановити зв'язок між духовно-творчою еволюцією автора та його поетичним світом.

Для реалізації мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- осмислити основні етапи вивчення релігійно-філософських поглядів А. Белого, відображених у його поезії;

- уточнити методологію і методику дослідження мотивів у ліричних творах;

- виділити домінантні для поетичної системи Андрія Белого релігійно-філософські мотиви та образи, простежити їх еволюцію, трансформацію та модифікацію;

- розглянути семантику і поетику сакральних образів пророка і Софії, виявити їх трансформації та модифікації у поезії А. Белого;

- проаналізувати образ Христа у поемі А. Белого «Христос Воскрес», дослідити його еволюцію у релігійно-поетичній свідомості автора.

Об'єкт дослідження – поетичні збірки А. Белого «Золото в лазури», «Пепел», «Урна», поема «Христос Воскрес», його теоретичні статті, присвячені естетичним і духовним проблемам.

Предмет дослідження – семантика і поетика домінантних релігійно-філософських мотивів та образів у ліриці поета.

Теоретико-методологічні засади дисертації. Метою і завданнями роботи зумовлено використання комплексної методології на основі міждисциплінарного підходу із залученням базових понять літературознавства, філософії, культурології. У роботі використано літературознавчий інструментарій, що ґрунтується на дослідженнях із теорії мотиву і мотивного аналізу (О. Веселовський, В. Пропп, Б. Ярхо, А. Жолковський, Ю. Щеглов, Б. Гаспаров, І. Силантьєв, Н. Медніс). Для виявлення домінантних релігійно-філософських мотивів та образів поезії А. Белого, їх семантики й поетики застосовано системний і структурно-семантичний методи (Б. Ейхенбаум, Б. Томашевський, Л. Гінзбург, Ю. Лотман, В. Тюпа, Т. Пахарєва). Історико-функціональний і рецептивний підходи дозволяють реконструювати специфіку критичної рецепції релігійно-філософських поглядів поета у різні періоди його творчості (К. Мочульський, Елліс (Л. Кобилінський), Р. Іванов-Разумник). У дисертації використано дослідження, присвячені вивченню різних аспектів поезії А. Белого (Л. Долгополов, В. Пискунов, Т. Хмельницька, З. Юрьєва, Н. Кожевникова, М. Скатов, О. Авраменко, С. Гречишкін, А. Поляков). Застосування компаративного підходу, методик міфопоетичного й інтертекстуального аналізу дозволяє виявити автоцитації, алюзивно-ремінісцентний пласт релігійно-філософських мотивів та образів поезії А. Белого (А. Лавров, З. Мінц, А. Пайман, Ж. Нива). У роботі також використано принципи культурфілософського підходу (Ф. Ніцше, М. Бердяєв, П. Флоренський, М. Хренов, Е. Бальбуров).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у ньому вперше:

- комплексно проаналізовано домінантні релігійно-філософські мотиви та образи поезії А. Белого як цілісної системи, що еволюціонує й відображає зміни ідіопетики автора;

- виділено й детально досліджено домінуючі мотиви преображення, есхатологічні мотиви, мотиви божевілля і юродства, сакральні образи Софії, Ісуса Христа, пророка крізь призму релігійно-філософських учень кін. XIX – поч. XX століть, що дозволило розкрити новизну А. Белого в їх висвітленні;

- визначено взаємозв'язки між інваріантними та варіантними мотивами, їх трансформацію у релігійно-поетичній свідомості автора всередині поетичних збірок А. Белого «Золото в лазури», «Пепел», «Урна», поеми «Христос Воскрес» як єдиного тексту;

- уточнено поняття «релігійно-поетична свідомість» у результаті концептуалізації конкретних спостережень у творчості окремого автора.

Теоретичне значення дисертації полягає в уточненні специфіки релігійно-поетичної свідомості А. Белого, визначеної через мотивну структуру його поезії.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні дипломних і магістерських робіт, підручників і посібників з історії та теорії літератури, у вузівській практиці викладання історії російської літератури кін. XIX – поч. XX століть, а також при розробці спецкурсів і спецсемініарів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною роботою. Наукові результати й висновки, що містяться в дослідженні, отримано автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Дисертація у повному обсязі обговорювалася на засіданнях кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету. Матеріали дисертаційної роботи викладалися в доповідях на наукових конференціях, симпозіумах, форумах: III Міжнародна науково-практична конференція «Севастопольские кирилло-мефодиевские чтения» (Севастополь, 16–17 вересня 2009 р.); «IX Международный форум русистов Украины: Русский язык и Русский мир в эпоху глобализации» (Ялта, 18–20 березня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Векторы развития литературного процесса XX столетия и методы его исследования» (Одеса, 5–7 травня 2011 р.); IV Міжнародний науковий симпозіум «Література – Театр – Суспільство» (Херсон, 20–21 жовтня 2011 р.); IX Міжнародний науковий симпозіум «Русский вектор в мировой литературе: крымский контекст» (Крим, Саки – Євпаторія, 17–19 вересня 2011 р.); Всеукраїнська наукова конференція молодих учених «Людина і соціум у контексті проблем сучасної філологічної науки» (Київ, 5 квітня 2012 р.); Міждисциплінарний науково-методичний семінар «Європейські студії: особистість і світ в історико-культурному просторі: пам'яті Олега Васильовича Мішукова» (Херсон, 11–12 жовтня 2012 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Літературний процес: структурно-семіотична площина» (Київ, 6–7 квітня 2012 р.); Міждисциплінарний науково-методичний семінар «Європейські

студії: особистість і світ в історико-культурному просторі: пам'яті Олега Васильовича Мішукова» (Херсон, 11–13 жовтня 2013 р.); Міжнародна наукова конференція «Євразійський фронтір: література и релігія в діалогі культур» (Улан-Уде, 11–15 червня 2014 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 8 публікаціях, із них 6 – у наукових фахових виданнях і 2 – у міжнародних.

Структура й обсяг роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел (285 позицій). Загальний обсяг дисертації – 221 сторінка, з яких 192 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами та планами, сформульовано мету й завдання роботи, окреслено методи аналізу, предмет і об'єкт дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію дисертації.

Перший розділ роботи «Релігійно-філософські мотиви та образи Андрія Белого у критичній і науковій рецепції» є історіографічним. У ньому подано огляд науково-критичної літератури за темою дисертації, схарактеризовано основні праці літературознавців, які досліджували творчий доробок та релігійно-філософські погляди А. Белого, визначено підходи до осмислення проблеми.

У вивченні спадщини А. Белого дисертантом виділено два етапи: 1) прижиттєва поету критика (К. Мочульський, Елліс (Л. Кобилінський), Р. Іванов-Разумник, В. Брюсов, В. Ходасевич, Ф. Степун, П. Флоренський); 2) дослідження вітчизняних і зарубіжних літературознавців кін. ХХ – поч. ХХІ століть (Л. Долгополов, Т. Хмельницька, З. Юрьєва, Н. Кожевникова, М. Скатов, О. Авраменко, О. Лавров, Л. Сілард, З. Мінц, А. Пайман, Ж. Нива, Дж. Янечек, Т. Косолапова, Т. Капинус, Л. Гармаш).

У дисертації зазначено, що творчість А. Белого одразу ж привернула увагу сучасників письменника. Про нього (часто в дискусійному модусі) писали російські релігійні філософи, культурологи і поети. Так, на першому етапі вивчення релігійно-філософських поглядів, мотивів та образів А. Белого у фокус уваги сучасників (М. Бердяєв, П. Флоренський, Ф. Степун, Р. Іванов-Разумник, К. Мочульський) потрапили найбільш характерні риси його релігійно-поетичної свідомості, що знайшли відображення на світоглядному й художньому рівнях. Відзначено таку її особливість, як багатовекторність шукань, що проявляється в синтезі філософії та теології, езотерики і язичництва, народного православ'я і містичного сектантства. Простежуються витоки і характер впливу соловйовських теорій, ніцшеанства на формування

концепції особистості і картини світу А. Белого, таких констант його поетичного універсуму, як Вічність, теургія, преображення, есхатологія.

Другий етап вивчення творчості Белого характеризується значним інтересом до його спадщини. Аналіз робіт свідчить про наслідування підходів з епохи модернізму. Разом із тим зафіксовано і нові тенденції. Так, розглядаються спадкоємність поезії А. Белого і класичної поезії ХІХ ст., зокрема, лірики О. Пушкіна, Є. Баратинського, М. Некрасова, тютчевсько-фетівської традиції (М. Скатов, Л. Чурсіна); мотивна структура, текстологічні аспекти ранньої поезії А. Белого (І. Рогачова, Т. Косолапова, О. Шалигіна); питання міфотворчості поезії Белого у контексті символізму (Л. Долгополов, О. Лавров, З. Мінц, А. Пайман); інтермедіальні риси поезії Белого (Є. Завадська). З'являються нові напрямки у розвитку белознавства, що репрезентують вплив символізму і поезії Белого на поетичні системи кінця ХХ ст. (О. Темиршина). У новітніх роботах текстуальному аналізу поезії Белого приділено більше уваги порівняно з філософсько-теоретичним підходом, характерним для прижиттєвих поету інтерпретацій його творчості. Проте це не позбавляє белознавство необхідності вирішення нових завдань. Найбільш актуальне з них – комплексне вивчення домінантних релігійно-філософських мотивів та образів у поетичному світі А. Белого. У науковій і критичній рецепції цей аспект представлений фрагментарно й потребує цілісного осмислення.

У другому розділі **«Теоретико-методологічні аспекти вивчення релігійно-філософських мотивів та образів поезії Андрія Белого»** розглянуто класичні і сучасні теорії мотиву, понятійний апарат проблемного поля «мотив», іманентний природі поетичного тексту; проаналізовано специфіку функціонування терміна «мотив» у системі таких літературознавчих категорій, як «образ», «символ», «тема»; обґрунтовано підходи й методику вивчення релігійно-філософських мотивів та образів поезії А. Белого. Підкреслено, що у центрі уваги дисертанта – ліричний мотив і загальні характеристики мотиву, які не регламентовані родовою специфікою творів.

Аналіз наукової літератури свідчить, що теорія мотиву представлена кількома концепціями та їх «варіаціями» з урахуванням еволюції даної категорії. Це семантична теорія, що має витоки з історичної поезики О. Веселовського, а також більш пізні – дихотомічна, структурно-семантична, тематична, інтертекстуальна (О. Фрейденберг, Б. Ярхо, О. Білецький, Б. Томашевський, І. Силантьєв, О. Жолковський, Ю. Щеглов, Б. Гаспаров, В. Тюпа). У реферованій дисертації доведено, що у поетичній системі мотиви взаємопов'язані, переплетені, «просвічують» один крізь одного, тому для розуміння її цілісності особливої значущості набуває виокремлення домінантних мотивів. Інваріантні мотиви (в поетичному світі автора вони, як правило, домінантні) й варіантні вступають між собою у різноманітні

семантичні комбінації. Встановлення системності доміантних, інваріантних і варіантних мотивів, їхнього зв'язку зі світосприйняттям автора і його ліричним героєм дозволяє простежити еволюцію релігійно-філософських мотивів А. Белого й тим самим наблизитися до розуміння авторської картини світу й концепції особистості.

Унаслідок аналізу теорій мотиву дисертантом сформовано такі критерії виокремлення доміантних мотивів: концептуальна й естетична значущість у поетичній системі; семантичний потенціал інваріантів і варіантних рекомбінацій; повторюваність, взаємозумовленість, перетинання у межах поетичного світу автора; стійка система образів, символів, ключових лексем, через які реалізуються мотиви; динамічність у формуванні мотивної структури поетичного світу автора.

Аналіз релігійно-філософських координат поетичного світу А. Белого крізь призму наведених критеріїв дозволяє визначити доміантні мотиви. До них відносяться: 1) інваріантний мотив преображення, що реалізовано у ряді таких варіантних мотивів, як шлях до «возлюбленной Вечности», теургічна життєтворчість, «аргонавтичний» мотив; 2) есхатологічний мотив – мономіф російської ментальності й релігійно-поетичної свідомості А. Белого, її духовна вертикаль і «ціннісний центр»; 3) інваріантний мотив божевілля і юродства, що корелює з «двоплановістю» світу і ліричного героя, який перебуває на межі буття й побуту; 4) філософські мотиви, які розгортаються через варіантну серію семантично пов'язаних із ними мотивів (життя і смерті, шляху до Вічності) і ключових образів. У реферованій дисертації мотив розглядається не тільки як стійка формально-змістовна одиниця художнього тексту, але і як одиниця інтерпретації.

У третьому розділі **«Семантика і поетика релігійно-філософських мотивів у поетичній системі Андрія Белого»** розглянуто доміантні релігійно-філософські мотиви та образи, їхній розвиток, трансформацію і модифікацію. Розділ містить чотири підрозділи.

У підрозділі 3.1. *«Мотив преображення у контексті теургічної естетики»* проаналізовано принципи теургічної естетики А. Белого, втілені в одному з доміантних мотивів його художнього світу.

У культурологічних і літературознавчих дослідженнях кін. XIX – поч. XX століття (Вол. Соловйов, М. Бердяєв, С. Булгаков, В. Вейдле, Б. Вишеславцев) принцип преображення широко представлено як естетико-релігійний принцип мистецтва. У поезії А. Белого найбільш повно розвиваються й реалізуються ідеї вільної теургії Вол. Соловйова. Теургія, що трактувалася А. Белим як найвища форма людської творчості, є тим духовним началом, яке здатне перетворити світ і людину.

Для реалізації теургічних релігійно-філософських ідей А. Бєлий використовував міфологію. Він трансформувал традиційні міфологічні сюжети

для створення індивідуально-авторського міфу. Яскравим втіленням цієї інтенції є «аргонавтичний» мотив. На відміну від античних героїв «аргонавти» А. Белого знаходяться у пошуку вищих цінностей. Недосяжною висотою їх прагнень стає містична утопія про загальне преображення. Її образна домінанта – золоте руно-сонце. Політ «аргонавтів» інтерпретується як пошуки Бога, «нового неба і нової землі». Телеологія шляху, втілюючи мрію про преображення, спрямована до Вічності. Поет розуміє, що ідеал може бути досягнений лише в апокаліпсичній реальності, і він чекає на неї.

Контroversна проекція «аргонавтичного» мотиву представлена у циклі А. Белого «Жизнь». Його образно-семантичною домінантою є укорінений у світовій літературі мотив уподібнення життя морському плаванню. Шлях моряків-«аргонавтів» на шхуні життя починається містичними сподіваннями на преображення, а завершується сумнівами у правильності обраного курсу. «Творча інерція преображення» (О. Лавров) отримує новий розвиток. Інваріантний мотив преображення, варіантом якого є мотив «аргонавтичний», синтезується з доміантним у поетичній системі А. Белого есхатологічним мотивом. Цей мотивний комплекс відображений у складних переживаннях ліричного героя. Його трагічні передчуття апокаліпсичного кінця сповнені вірою у трансцендентне майбутнє. «Аргонавтичний» мотив як варіант доміантного мотиву преображення пов'язаний із ключовими образами аргонавтів, золотого руна – сонця – неба – Христа, Софії-Божої Премудрості – Вічної Жіночності – Душі світу – «облеченной солнцем Жены», Вічності.

В інваріантному мотиві преображення слід назвати ще один його варіант – мотив преображення дійсності та свідомості ліричного героя у світлі останніх часів. Найбільш значущим у цьому аспекті є цикл «Закаты». Окрім символічної назви, цикл відзначено есхатологічним хронотопом, алюзіями й образами з Одкровення, а саме: апокаліпсичних жнив, часу, який звивається, як сувій. У руйнуванні старого світу і його преображенні поет вбачає Божу милість.

Особливе місце в інваріантному мотиві преображення посідає мотив духовного очищення ліричного героя через літургію. Про це вірш А. Белого «Во храме». У дисертації проводиться його співставлення з тематично близькими віршами Б. Поплавського із збірки «Снежный час».

Теургічну ідею творчості, що сходить від Бога до людини, втілює у собі образ поета-пророка у різноманітних модифікаціях. Це поет-теург, якому підвладно словом «заклясть хаос». Проте прагнення поета-пророка наблизити Вічність до «притихших дітей», тобто людей, виявляється марним. Про це сигналізує авторська іронія, реалізована інверсійним використанням пушкінської ремінісценції: «огонь там для сердца не нужен» («Бальмонту»).

Мотив поета-пророка як предтечі «безвременной весны» втілений у вірші А. Белого «Маг», присвяченому В. Брюсову. Дискутуючи із Брюсовим, який

розглядає символізм лише як поетичну школу, Бєлий наполягає на творчій, перетворюючій ролі символізму, вбачає у ньому революцію духу. Вірш Бєлого «Маг» на образно-тематичному рівні суголосний із віршем Д. Мережковського «Дети ночи».

Символом духовного преображення світу через почуття надії і любові є образ Софії, у якому через материнське начало утверджується синтез земного і небесного. Домінантний мотив преображення дійсності і свідомості ліричного героя семантично пов'язаний з усталеними образами вікна, храму, дверей, рогу, вінка.

У підрозділі 3.2. «Есхатологічні мотиви і образи» розглянуто художнє втілення у поезії А. Бєлого мотивно-образного комплексу «апокаліпсис» у двох ракурсах: есхатології всесвітньої (долі Всесвіту, Росії і людства) та індивідуальної (ліричного героя).

Кін. ХІХ – поч. ХХ століття – перехідна епоха, яка знаменувалася активізацією есхатологічної думки у всіх сферах російської культури. Історичні події цього періоду надали достатньо підстав для катастрофічних передчуттів. І хоча людству не дано знати «день і час», воно завжди прагне прочитати «знаки». Особливо властиве це поетам-символістам, творчість яких характеризується яскравим сплеском апокаліпсичних настроїв. У поезії А. Бєлого представлено різноманітні аспекти культурної апокаліптики, укоріненої в її іудео-християнських основах. У творчій еволюції поета чітко реалізується біблійна константа апокаліптичної ідеї, а саме: авторське бачення катаклізмів і «мерзенності й запустіння» як знаків того, що часу скоро уже не буде, супроводжується сподіваннями «нового неба і нової землі». У мотивно-образному комплексі «апокаліпсис» представлено різноманітні рекомбінації інваріантного есхатологічного мотиву, його варіантні мотиви та образи.

Так, якщо у першій книзі поетичної трилогії А. Бєлого в есхатологічному мотиві міститься ідея польоту, духовного просвітлення-сходження ліричного героя до Небесного Єрусалима, то в збірці «Пепел» на перший план виходять інші мотиви, міфологеми й образи. Їхня особливість полягає у подвійності, що продукує бачення конкретних реалій у метафізичній перспективі. Наприклад, у семантичному полі образу Росії розгалужено представлено запозичені з синоптичних Євангелій мотиви мерзенності й запустіння, що пророкують кінець віку цього. Вони реалізуються в образах вимираючих сіл-привидів, представлених зооморфно; народу, що потопає у пороках і безпробудному пияцтві; у «горизонталі» порожніх і безкраїх просторів, що підкреслено алюзіями з Одкровення: «Россия, куда мне бежать / От голода, мора и пьянства?». Специфічними маркерами домінантного есхатологічного мотиву є як безпосередньо ремінісцентно-алюзивні образи з Одкровення Іоанна Богослова (місто-блудниця, трубний глас, звір, жнива і колос, Жінка, зодягнена в сонце), так і їх трансформації (змій-блискавка, поїзд-змій (дракон) як атрибут

технічного прогресу). У подальшому у поезії Белого одним із центральних стає мотив революції як апокаліпсиса («Христос Воскрес»).

Індивідуально-авторським маркером есхатологічного мотиву як домінантного є образ-символ колеса у його модифікаціях. Через семантику повтору, безглуздості, бігу по колу читається «мала» есхатологія ліричного героя («Шоссе»). Із «рокового кольца» існування (кривого шляху), уособленням якого є «грохочущий город», він виходить на «ленту шоссе» (шляху прямого). Про те, що герой роздумує про «пам'ять смертну», тобто про долю душі в іншому вимірі, свідчать такі рядки: «Уставился столб полосатый / Мне цифрой упорной в лицо». Просторове рішення – антитетичне зіткнення прямого шляху і кола – може бути інтерпретовано історіософською метафорою християнської есхатології в аспекті всесвітнього апокаліпсиса. Ісус своїм пришествям розгортає вектор, розмикаючи коло і розправляючи час у стрілу, а кінець світу означає припинення часу як такого. З есхатологічним мотивом пов'язані мотиви преображення у смисловій парадигмі подолання смерті і пекла як відновлення споконвічного світопорядку, а також встановлено зв'язок з образом Софії у його сотеріологічній функції.

У підрозділі 3.3. «Мотив божевілля і юродства» увагу зосереджено на складній природі досліджуваного образно-мотивного комплексу, представленого у релігійно-поетичній свідомості А. Белого різнопланово: типом побутової та творчої поведінки; світоглядної та креативної стратегії; авторською маскою «лже-Христа», «польового пророка», «арлекіна».

У відомих словах ап. Павла про божевільних «Христа ради» зближено два поняття – божевілля і юродство, і концентровано виражено їхню сутність (1-е Кор. 3:19-20; 4:10-16). Взаємозв'язок між ними у російському юродстві як парадоксальному типі святості відзначено Д. Лихачовим і А. Панченком. У культурі Срібного віку за А. Белим закріпилася стійка репутація безумця і юродивого. У його поезії мотиви божевілля і юродства марковані рядом пов'язаних лексем: «блюзнірство», «клоунада», які позначають естетичні параметри «мирського юродства» (П. Бицилли).

Варіантом домінантного мотиву безумства і юродства є уподібнення ліричного героя Спасителю. Він простежується в образі безумця-юродивого, що ототожнює себе із «новим Христом». Юрод свідомо надягає маску божевільного, вибудовуючи девіантну модель поведінки «похаб ся творя», тобто «роблячи із себе юродивого». Спільними для юродивого і поета-символіста є інтенції життєтворчості, пов'язані з інваріантним мотивом преображення. Проте, якщо у збірці «Золото в лазури» поет-пророк наділений пророчими функціями, а його образ чітко співвідноситься з образом Христа, то у збірці «Пепел» він підміняється функціональними двійниками: кривавим арлекіном і польовим пророком. Як у збірці «Золото в лазури», так і у збірці «Пепел» поет-пророк намагається долучити людей до Вічності. Однак це йому

не під силу, тому в очах людей, як і у своїх власних, він постає блазнем, дурнем, божевільним, безумним мандрівником полів. Характерний для юродства мотив мандрівництва модифіковано завдяки арлекінаді поета, для якого весь світ стає театральною виставою, а він виступає вільним теургом, причетним до вселенських процесів. Безумний пророк-юродивий, що гостро відчуває неблагополуччя світу, – одна з масок авторської самоідентифікації, трагічний інваріант наскрізного для А. Белого-теурга мотиву життєтворчості.

У семантичне поле мотиву божевілля у поезії А. Белого потрапляють ремінісценції, що нагадують про язичницькі обряди давніх слов'ян. Польовий пророк відправляє богослужіння, читаючи «польову біблію» й увінчуючи себе вінком із польових трав. Ритуал і рослинна символіка образу вінка додають нові смисли до мотиву безумства / юродства, які пов'язані з народним двовір'ям. Як відомо, поведінка і мовлення юрода / безумця – це своєрідна «загадка», яка вимагає дешифрування. У віршах «В полях», «Полевой пророк», «Полевое священнодействие» вона пов'язана як із мовою молитви, так і з мовою проклять і магічних заклинань.

У циклі «Безумие» посилюється есхатологізм світовідчуття. Використовуючи маску польового пророка, автор намагається розповісти про свою нову віру. Знову стають ключовими теургічні образи зорі, «лазури» і чаші. «Горящие зори» і «багряные от пиршества закаты» наділені вселенським релігійно-філософським змістом: зоря висхідного століття стає знаком апокаліпсичних передчуттів, майбутніх преображень, вибором шляху між смертю і відродженням, властивим для світовідчуття межі віків.

У підрозділі 3.4. «“Философические” раздуми А. Белого» проаналізовано специфіку філософських мотивів та образів автора на матеріалі циклу «Философическая грусть».

Як відомо, філософські погляди А. Белого сформувалися під впливом різноманітних світоглядних систем: соловйовства, ніцшеанства, окультизму, неокантіанства, антропософії. Утім, поет-мислитель знайшов їх спільну основу – ідею онтологічного синтезу, в якому зовнішня «розбіжність» картин світу не спростовує їх глибинної схожості на рівні загальної світомоделі. Найбільш яскраво філософські мотиви втілено у третій книзі поетичної трилогії А. Белого – «Урна», що містить філософське осмислення минулого, теперішнього і майбутнього. «Серцевиною» збірки є цикл «Философическая грусть». Інваріантним філософським мотивом цього циклу, що корелює з релігійно-поетичною свідомістю поета, є онтологічний мотив життя і смерті. Його мотивно-образний комплекс розгалужено представлений варіантами просторових мотивів в опозиціях: сакральне – профанне; верх – низ; горішнє – долішнє; рух-сходження – рух по колу; астральне – земне. Семантика мотиву смерті амбівалентна. З одного боку, смерть розуміється як звільнення й набуття Вічності, що нагадує про її конотації в «Золоте в лазури», пов'язані з мотивом

преображення. З іншого – включення мотиву смерті в семантичне поле астральних і «закатних» вогненних образів, що у поетиці А. Белого маркують духовний світ, надає йому есхатологічного забарвлення.

Полеміку поета-символіста з І. Кантом і неокантіанством втілено в мотиві протиставлення життя душі і життя розуму. Образи кенігсбергського і марбурзького філософів представлено неоднозначно, однак переважає авторська іронія, якої не спростовує навіть певна їх демонізація. Цьому слугує смислова інверсія «золотолазурних» мотивів, образів, тропів.

Четвертий розділ «Сакральна образність релігійно-поетичної свідомості Андрія Белого» присвячений текстуальному аналізу наскрізних образів пророка, Софії, образу Ісуса Христа в поемі «Христос Воскрес». Розділ містить три підрозділи.

Так, у підрозділі 4.1. «*Авторські версії образу пророка*» розглянуто їх загальні риси і різні грані, що зафіксовані у мотивній структурі поетичної трилогії А. Белого і відтворюють еволюцію його релігійно-поетичної свідомості. Образ пророка є духовно-семантичним «ядром» поетичного світу автора. У дисертації виділено такі авторські версії цього образу: уподібнення ліричного героя Спасителю в його хресному шляху; образ юродивого, який порівнює себе з «новим Христом» («Возмездие», «Жертва вечерняя», «Безумец», «Вечный зов»); образ пророка, якого не розуміють («Багряница в терниях», збірка «Золото в лазури»), співзвучний з образом божевільного пророка-вигнанця («Горемыки», збірка «Пепел»). Його модифікаціями є образи «лже-Христа», «арлекина», «обманщика», «замолчавшого пророка», «дурака», «безумца»; образ сонячного пророка, який уособлює ідеальні устремління в інший світ. Він стає володарем нового знання й духовидцем у проповіді нової релігії («За солнцем», «Солнце»).

Авторським версіям образів-пророків властиві такі спільні риси, як характерна для поетики А. Белого двоплановість, складне переплетіння домінантних мотивів преображення й есхатологічного, доповнені філософськими мотивами смерті й безсмертя, євангельським мотивом зустрічі, мотивами туги, розчарування, екзистенціальної самотності. В їх семантичному полі зафіксовано наскрізні для символістської поетики А. Белого образи Вічності, хреста, чаші, ключа як символу вічного життя.

У підрозділі 4.2. «*Трансформації і модифікації образу Софії*» розглянуто проблему художнього осмислення образу Софії в поетичній збірці А. Белого «Золото в лазури» у контексті софіологічних інтенцій Срібного віку.

Образ Софії в релігійно-поетичній свідомості А. Белого формується під впливом Вол. Соловйова («Вечный зов», «Путь к невозможному», «Образ Вечности», «Душа мира», цикл «Три стихотворения»). «Соловйовцям» особливо близька концепція софійності як вселенської присутності божества у світі, культ Вічної Жіночності, релігійне осягнення світу й людини через

мистецтво, що розуміється як теургічно дієва участь у процесі преображення. Ці ідеї знаходять безпосереднє вираження у софійній спрямованості поезії А. Белого і О. Блока, яка стає актом спасіння Душі Світу. У релігійно-поетичній свідомості поетів-апокаліптиків Софія є втіленням ідеального задуму в реальному світі. Синонімами Софії у цьому плані є найважливіші теургічні цінності: творчість, любов, повнота життя, краса. Вона є символом релігійного мистецтва, що перетворює світ словом. У циклі «Три стихотворения» Вічність оточена софійною символікою вогню, променів, зорі. Атрибутами присутності Софії також стають «лазурь», «голубая эмаль» неба, «багряная дымка», «золотой горизонт», «полосы солнечных лучей златотканых».

У дисертації виявлено відмінність образу Софії у Белого від аналогічного образу у поезії Вол. Соловйова і О. Блока. Так, якщо у Вол. Соловйова і О. Блока Вічна Жіночність із своєю ідеальною іпостассю трактується як реалізація позаземної краси у реальній жінці, то у збірці «Золото в лазури» важко знайти хоча б один вірш, у якому б Софія постала в образі коханої ліричного героя. Канонізований Вол. Соловйовим і по-своєму інтерпретований О. Блоком образ Софії у релігійно-поетичній свідомості А. Белого трансформовано й представлено у просторово-часовому та космо-софійному ракурсах. Це образ містичний, божественний або всесвітньо-природний.

У підрозділі 4.3. «Образ Христа у поемі А. Белого “Христос Воскрес”» представлено інтерпретацію образу Ісуса у світлі антропософських поглядів поета, що впливали на його світосприйняття взагалі, а особливо у період написання твору.

Поєма А. Белого «Христос Воскрес» є одним із програмних творів у його поезії. У роботі доведено, що у ній поет звертається до філософсько-духовних першовитків – Ф. Ніцше і Вол. Соловйова, до доміантних мотивів та образів творчості кінця 1890-х – 1900-х рр., переосмислюючи їх крізь призму антропософії, яка підкорює його своїм універсалізмом (вірш А. Белого «Звезды»). Через унікальний синтез учення Р. Штейнера поет вбачає наскрізні зв'язки космічного і людського буття, вплив тіл астральних на тіла земні.

Образ Христа у поемі А. Белого корелює із антропософськими уявленнями Р. Штейнера про Боголюдину. Відповідно до них, Христос – реальна особистість, духовне Сонце («солнечный человек» у поемі), яке прийшло на Землю і змінило її ауру. А. Бєлий-символіст бачить ці зміни у світових подіях, які супроводжували народження Ісуса, його розп'яття на Голгофі і Воскресіння. Вселенські катаклізми, що символізують руйнування старого світу, преображення Землі і Всесвіту, пробудження Христа у свідомості людей – ось коло проблем, що розглядаються автором на всіх структурно-семантичних рівнях тексту.

Образ Христа як аксіологічний орієнтир визначає картину світу, яку центровано духовною вертикаллю («лазурью» «вне-времени»). Простір

сакральний (небеса і вічність) і простір профанний (земний хаос) з'єднуються людиною, яка простягає «длани / От века до века» і яка потім стає Месією. Його явлення як вселенська точка відліку, що змінила хід століть, художньо осмислене А. Белім у жанрі твору (поема-містерія); двох сюжетних лініях (євангельській та історичній); образі ліричного героя-візіонера; контамінації у структурі поеми міфів творіння й есхатологічного.

«Огненно-экстазный стиль поэмы» (М. П'яних) створюється використанням полілексичності («помавая кровавыми главами туч», «омолнилась голова»), біблійних алюзій і ремінісценцій («Сын, Возлюбленный – Ты!», «расслабленный»), символічних образів («крылья орла», «Облеченная солнцем Жена»); міфопоетичних опозицій: світло – темрява, верх – низ, свій – чужий. Події революції, зображені автором у конкретно-історичних реаліях, відзначено іронічним модусом проти одичної інтонації зачину й фіналу поеми. Таким чином, в аналізованій поемі А. Белого розкривається історіософський сенс явлення Боголюдини, а образ Христа корелює з інваріантними мотивами преображення, есхатологічним, софійним.

ВИСНОВКИ

У нових і новітніх дослідженнях стверджується думка про єдність художнього світу А. Белого, центрованого особистістю автора. Ця єдність зберігається також завдяки образно-стильовим константам, які не залежать від родової та жанрової специфіки творів. За такого підходу поезія А. Белого є вагомою й невід'ємною частиною його спадщини. З огляду на це його поетичну трилогію розглянуто як «багатофункціональну систему різноманітних повторів і лейтмотивів» (А. Лавров). Рекомбінуючись з іншими мотивами й образами, вони створюють мотивно-образні комплекси. Мотиви ж, коли відкриваються новими гранями, зберігають при цьому семантичне ядро.

Мотивна організація поетичного світу А. Белого передбачає відповідний інструментарій для її вивчення. У дисертації уточнюються поняття ліричного мотиву й релігійно-поетичної свідомості автора. У результаті аналізу теорій мотиву ліричний мотив визначено як стійку, естетично і семантично значущу одиницю поетичного тексту, яка оформлюється за допомогою образу, символу, ключового слова, поняття. Його характеристики: концептуальність і смислова цілісність; повторюваність і упізнаваність; семантична насиченість; здатність до модифікацій; варіативність у різноманітних семантичних комбінаціях; інваріантність у мотивному репертуарі традиції; інтертекстуальність. Релігійно-поетичну свідомість визначено як складне перетинання констант духовного й художнього світу автора, творчо реалізованих у його ідіопоезиці.

У роботі сформульовано критерії виокремлення домінантних мотивів. Аналіз релігійно-поетичної свідомості А. Белого у світлі означених критеріїв

дозволяє назвати домінантні релігійно-філософські мотиви: це інваріантні мотиви преображення, божевілля і юродства, есхатологічні й філософські (життя і смерті, шляху). Вони становлять ядро релігійно-поетичної свідомості автора. Система релігійно-філософських мотивів корелює з образом ліричного героя й відображає духовно-художню еволюцію автора.

Інваріантний мотив преображення є ядром мотивно-образного комплексу, він синтезується з есхатологічним мотивом, домінантним у поетичній системі А. Белого. У його структуру входять: «аргонавтичний» мотив; мотив преображення дійсності й свідомості ліричного героя у світлі останніх часів; мотив духовно-морального очищення через літургію; мотив польоту й плавання як ступенів духовного пізнання; мотив розчарування у містичній утопії близького пришествя Христа. Цей мотивний комплекс відображений у складних переживаннях ліричного героя – поета й натхненного теурга. Його есхатологічні передчуття кінця сповнені вірою у перехід до Небесного Єрусалима.

Доведено, що теургічну ідею творчості, яка сходить від Бога до людини, втілює у собі образ поета-пророка у його різноманітних модифікаціях: образах поета-теурга; невизнаного пророка; лже-пророка; поета-пророка як предтечі «безвременной весны». З цими образами пов'язаний домінантний мотив божевілля / юродства, який семантично реалізовано у двох парадигмах: 1) близькому до ніцшеанського розуміння «священного безумства», завдяки якому досягаються трансцендентні сутності, і 2) мотиві уподібнення Христу. Домінантний мотив преображення пов'язаний з образами аргонавтів, золотого руна – сонця – неба – Христа, Софії-Божої Премудрості – Вічної Жіночності – Душі світу – «Жінки, зодягненої в сонце», Вічності. Образ Софії – символ духовного преображення світу через почуття надії й любові – виконує посередницькі функції між горішнім і долішнім.

Есхатологічні мотиви та образи у поезії А. Белого орієнтовані на іудео-християнську традицію й реалізуються у двох ракурсах: есхатології всесвітньої (Всесвіту, Росії й людства) та індивідуальної (ліричного героя). У Белого вони тотожні. У мотивно-образному комплексі «апокаліпсис» представлено різноманітні рекомбінації інваріантного есхатологічного мотиву, його варіантних мотивів та образів, запозичених із Біблії, а також індивідуально-авторських. Це мотиви мерзеності й запустіння, що пророкують кінець світу; мотиви міста – вавилонської блудниці; релігійно-екзистенціальні мотиви фатуму, посилення зла й неправди, що передують кінцю; мотив лиха й покарань; мотив «трубы апокаліпсиса»; зникнення простору і часу як есхатологічних координат; мотив революції як апокаліпсиса. Їхня особливість полягає у дуальності, яка продукує бачення конкретних реалій у метафізичній перспективі.

Індивідуально-авторським маркером есхатологічного мотиву є образ-символ колеса у його модифікаціях. Через семантику образу читається «мала» есхатологія ліричного героя, а також подій всесвітнього апокаліпсиса. Колесо уподібнено світовому хаосу, посилення якого є ознакою останніх часів. Образ колеса пов'язаний із мотивом залізниці як ворожим простором апокаліптичного дракона. В авторській інтерпретації есхатологічного мотиву ключовими є образи смерті, виражені такими лексемами: холод, саван, кістка, мертвий провулок, напівімла, напівмертвий ряд, мрець, мертвотна печаль та ін.

Доведено, що інваріантний мотив божевільня і юродства у мотивно-образному комплексі представлено різнопланово. Його структуру становлять: мотив уподібнення ліричного героя Спасителю; мотив духовного страдництва; мотив есхатологічних пророцтв; мотив життєтворчості. У дисертації доведено, що мотив уподібнення ліричного героя Спасителю втілюється в образі безумця-юродивого. Божевільний пророк-юродивий, що гостро відчуває неблагополуччя світу, – одна з масок авторської самоідентифікації, трагічний інваріант наскрізного для А. Белого-теурга мотиву життєтворчості. Протест проти «мудрости мира сего», інтенції життєбудови – загальні риси поета-символіста і юродивого. Знаком наближення Страшного суду у поезії Белого є активізація темних сил, звідси виникають і фантасмагоричні мотиви рядження, двійництва, перевертництва, масок. Образ «полевого пророка» належить до есхатологічного мотиву за двома ознаками: 1) хронотопними – блукає серед безглузлого російського роздолля і злого хаосу; 2) наділення пророчими функціями. У його образі реалізовано властивий російському модернізму інтерес до архаїки.

Збірка «Урна», остання у поетичній трилогії А. Белого, маркована інтересом до філософської проблематики, яка найбільш яскраво представлена в циклі «Философическая грусть». Її ключовими мотивами є мотиви життя і смерті, «разочарования в земных страстях», «холод философических раздумий», мотив спокушання філософією (у позитивістському тлумаченні – розумом) проти інтуїтивного пізнання й віри. Розчарування ліричного героя А. Белого у філософії співпадає із розчаруванням у трансцендентному шляху. Показовим є іронічний модус в оцінці образів філософів – Канта і Когена, незважаючи навіть на певну їх демонізацію.

У дисертації розглянуто наскрізний для поетичної трилогії А. Белого образ Софії, який представлено багатогранно: біблійним образом Софії Премудрості Божої; Світовою Душею; Вічною Жіночністю, яка є втіленням творчого начала світу (збірка «Золото в лазури», поема «Христос Воскрес»). Співставлення образу Софії у релігійно-поетичній свідомості А. Белого і О. Блока, поряд із спільними рисами, дозволяє виявити відмінні. Аналіз свідчить, що у релігійно-поетичній свідомості А. Белого Душа Світу, апокаліпсична «Жінка, зодягнена в сонце», Вічна Жіночність наближається до однієї з іпостасей Христа. Утім, образ Прекрасної Дами у О. Блока – первинний,

а образ Христа – вторинний і підпорядкований Софії. Блока у Вічній Жіночності приваблює тема любові, А. Белому в образі Софії більш співзвучні апокаліпсичні мотиви: поява Софії є знаком пришествя Христа.

Образ Христа у поемі А. Белого «Христос Воскрес» співвідноситься з антропософськими уявленнями Р. Штейнера про Боголюдину. Відповідно до них Христос – це реальна особистість і одночасно духовне Сонце. Він впливає на світові процеси в планетарному масштабі. У поемі А. Белого розкривається історіософський зміст явлення Боголюдини, а образ Христа корелює з інваріантними мотивами преображення, есхатологічним, софійним. Показовим є такий момент: великодній архетип, відрефлектований у фіналі поеми, і антропософська ідея реінкарнації – відродження Росії в образі «облеченной солнцем Жены», – поєднані А. Белим у «чаемой» всеєдності.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Литовченко Н.С. Образ пророка-мессии в сборнике Андрея Белого «Золото в лазури» (статья первая) / Н.С. Литовченко // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. Вип. XLVIII. – Херсон : ХДУ, 2010. – С. 55 – 60.

2. Литовченко Н.С. Образ пророка-мессии в сборнике Андрея Белого «Золото в лазури» (статья вторая) / Н.С. Литовченко // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. Вип. XLIX. – Херсон : ХДУ, 2010. – С. 63 – 68.

3. Литовченко Н.С. Эсхатологические мотивы и образы сборника Андрея Белого «Пепел» / Н.С. Литовченко // Восточнославянская филология : сб. науч. тр. / Горловский государственный пед. ин-т. иностран. языков; Донецкий нац. ун-т. Редкол.: С.А. Кочетова и др. – Вып. 20. Литературоведение. – Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2012. – С. 243 – 256.

4. Литовченко Н.С. Женские сакральные образы в поэзии А. Белого // Н.С. Литовченко / Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. Вип. LVI. – Херсон: ХДУ, 2013. – С. 50 – 58.

5. Литовченко Н.С. Философские мотивы и образы сборника А. Белого «Урна» / Н.С. Литовченко // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. Вип. LVIII. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 56 – 61.

6. Литовченко Н.С. Мотивы безумия и юродства в цикле А. Белого «Безумие» // Н.С. Литовченко // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. Вип. LIX. – Херсон: ХДУ, 2013. – С. 47 – 54.

7. Литовченко Н.С. Своеобразие религиозно-поэтического сознания А. Белого / Н.С. Литовченко // «Евразийский фронтир – 2014» : сб. науч. трудов. – Улан-Удэ, 2014. – С. 34 – 39.

8. Litovchenko Natalia Sergeyevna Motif of Transfiguration in Andrei Bely's Collection of Poetry Gold in Azure. Мотив преображения в поэтическом сборнике Андрея Белого «Золото в лазури» / Applied Sciences and technologies in the United States and Europe: common challenges and scientific findings, proceedings of the 6th International scientific conference. Cibunet Publishing. New York, USA. 2014. – С. 156 – 159.

АНОТАЦІЯ

Литовченко Н.С. Релігійно-філософські мотиви та образи в поезії Андрія Белого. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України – Київ, 2014.

У дисертації досліджено домінуючі релігійно-філософські мотиви та образи поезії А. Белого, простежено їхню еволюцію, трансформацію й модифікацію. Виокремлено та розглянуто семантичні комплекси, що складаються із розгалуженої системи взаємопов'язаних інваріантних і варіантних мотивів та образів.

Доведено, що домінуючими у поезії А. Белого є інваріантні мотиви преображення, божевілля і юродства, есхатологічні та філософські (життя та смерті, мотив шляху). Вони є ядром релігійно-поетичної свідомості автора. Акцентовано, що система релігійно-філософських мотивів корелює із ліричним героєм. Провідне місце у ній займають сакральні образи пророка, Софії та Ісуса Христа, що мають власні мотивні комплекси. Образ Христа є аксіологічним центром поетичного світу та художньої свідомості автора.

Дослідження релігійно-філософських мотивів та образів поезії А. Белого свідчить про унікальність його ліричного героя та вектори розвитку авторської свідомості у контексті духовних шукань Срібного віку.

Ключові слова: релігійно-поетична свідомість, мотив, ліричний герой, преображення, есхатологія, образ Софії, образ Христа, система мотивів.

АННОТАЦИЯ

Литовченко Н.С. Религиозно-философские мотивы и образы в поэзии Андрея Белого. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины – Киев, 2014.

В диссертации впервые проведено системное исследование религиозно-философских мотивов и образов в поэзии А. Белого, прослежена их эволюция, трансформации и модификации. Исследование теории лирического мотива позволило определить критерии выявления доминантных мотивов и установить взаимосвязь системы доминантных, инвариантных и вариативных мотивов с мировосприятием автора и образом лирического героя. Выявлены и рассмотрены семантические комплексы, которые составляет разветвленная система взаимосвязанных инвариантных и вариативных мотивов и образов.

Доказано, что доминантными в поэзии А. Белого являются инвариантные мотивы преображения, безумия и юродства, эсхатологические и философские (жизни и смерти, пути) мотивы. Они составляют ядро религиозно-поэтического сознания автора. Установлено, что система религиозно-философских мотивов коррелирует с образом лирического героя и отражает его духовно-художественную эволюцию.

Отмечено, что доминантный мотив преображения представлен вариантами мотивами поиска Золотого руна («аргонавтический» мотив), ожидания чуда, преображения действительности и лирического героя, солярными мотивами и символикой. Трагическое завершение «аргонавтического» пути приводит к появлению в религиозно-философской лирике автора мотива богооставленности. Образ Солнца объединяет серию периферийных мотивов и образов: небесной / солнечной ткани, мотивов солнечного пира / солнечного вина, связывает мотивы преображения и образ Софии.

Поэтическая софиология А. Белого, рассмотренная в контексте эстетико-теологических и художественных прозрений кон. XIX – нач. XX вв., свидетельствует о многоаспектности образа Софии в религиозно-поэтическом сознании автора: это библейский образ Божьей Премудрости, Мировая Душа, Вечная Женственность. Сопоставление в этом аспекте поэзии А. Белого и А. Блока выявляет общую для них сакрализацию образа Софии через колористику, рецепцию образа как мистического, божественного. Но если у А. Блока образ Христа вторичен и подчинен Софии, то апокалипсическая «Жена, облеченная в солнце» в поэзии А. Белого выступает одной из ипостасей Христа.

Эсхатологические мотивы актуализированы в сборнике «Пепел» в урбанистическом образе России. Их семантической доминантой является апокалипсический образ «города-блудницы», дополненный мотивом «пляски смерти». В систему эсхатологических включаются также мотивы двойничества, оборотничества, маски, реализованные образом лже-Христа, безумца, арлекина в сочетании с танатическим мотивно-образным комплексом.

Акцентируется значимость мотивов безумия и юродства, которые в религиозно-поэтическом сознании А. Белого подвергаются эстетизации и

представлены соответствующим типом бытового и творческого поведения; мировоззренческой и креативной стратегией; авторской маской лже-Христа, арлекина, «полевого пророка», в образе которого реализуется характерный для русского модернизма интерес к язычеству.

Установлено, что значительное место в системе религиозно-философских взглядов А. Белого занимают сакральные образы Софии, пророка, Иисуса Христа, которые обладают собственными мотивными комплексами. Образ пророка воплощен в образах Иисуса Христа, нового Христа, юродивого и безумца. Но если в сборнике «Золото в лазури» поэт наделяется пророческими функциями, а его образ отчетливо соотносится с образом Христа, то в сборнике «Пепел» он подменяется его функциональными двойниками: кровавым арлекином и «полевым пророком».

Доказано, что образ Христа является аксиологическим центром поэтического мира и художественного сознания автора, реализуясь в сборниках «Золото в лазури», «Пепел», «Урна» и поэме «Христос воскрес». Художественная интерпретация образа Христа, показанная сквозь призму революционных событий, актуализирует эсхатологическую перспективу, в которой крестные муки, смерть и воскресение Христа рассматриваются как онтологически значимый акт, как исходная точка на пути к окончательному преображению мироздания и человека.

Выявлено, что колористика поэтического мира А. Белого (белый, лазурный, красный, золотой) отражает эволюцию его лирического героя, а красный и золотой обладают амбивалентными характеристиками как цвета космические, эсхатологические, возвышенные, а также цвета-носители разрушительной и дьяволической силы, соблазна.

Ключевые слова: религиозно-поэтическое сознание, мотив, лирический герой, преображение, эсхатология, образ Софии, образ Христа, система мотивов.

SUMMARY

Litovchenko N.S. Religious and philosophical motifs and images in Andrei Bely's poetry. – Manuscript copyright.

Thesis for the Candidate of Philology degree, in specialty 10.01.02 – Russian literature. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2014.

Dominant religious and philosophical motifs and images of A. Bely's poetry are investigated in the thesis, their evolution, transformations and modifications are traced. Complexes of images and motifs that consist of the system of interrelated invariant and variant motifs and images are marked out and considered.

It is proved that invariant motifs of Transfiguration, madness and God foolishness, eschatological and philosophical motifs (Life and Death, Way) dominate in A. Bely's poetry. They are the nucleus of the author's religious and poetic consciousness. It is stressed that the system of religious and philosophical motifs correlates with the lyrical hero. The sacral images of a prophet, Sophia and Jesus Christ with their own motif complexes take key positions of the system. The image of Christ is an axiological centre of the author's poetic world and artistic consciousness.

The investigation of religious and poetic motifs and images of A. Bely's poetry is an evidence of the unique character of his lyrical hero and courses of author consciousness development in the context of spiritual quests of Silver Age epoch.

Key words: religious and poetic consciousness, motif, lyrical hero, Transfiguration, eschatology, image of Sophia, image of Christ, system of motifs.

20,1,18,3,16,5,14,7,12,9

2,19,4,17,6,15,8,13,10,11

20,1,2,19,18,3,4,17,16,5,6,15,14,7,8,13,12,9,10,11